

Rian i Lisjö

Arne Persson

Vid sidan om vägen mellan vägskalet mot Ursjötorp och Lisjö gård finns en mäktig rödfärgad knuttimrad byggnad - kanske den största av liggtimmer i kommunen. Dess benämning och funktion förefaller nästan glömd. Dock finns den i Länsmuséets inventering för femton år sedan över byggnader i socknen av kulturhistoriskt värde. Rian - ty det är en sådan - är avbildad genom ett fotografi i Theofil Öbergs "Sura socken". Där kallas den torkria, vilket är tautologi; en ria är en torkloge och aldrig något annat.

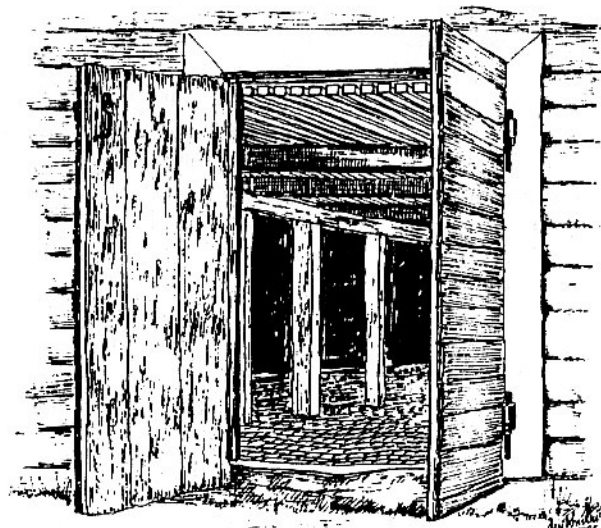
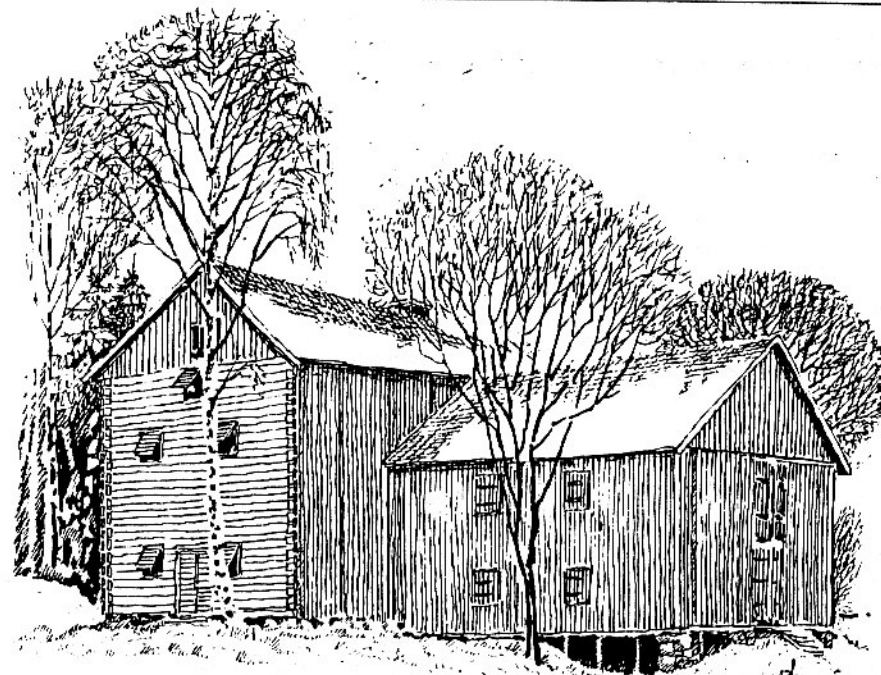
Rians konstruktion och användning beskrivs koncentrerat och begripligt i uppslagsverket "Svenskt lantbrukslexikon" av år 1941 och citeras härmed: "I Sveriges skogrika bygder liksom i Finland och Estland användes förr allmänt eldrior för torkning av den otröskade säden. Man eldade i en ugn, vars valv bestod av kullersten, murat eller uppstaplat utan murning. Sädskärvarna lades på stänger i flera lavar och torkningen skedde genom att röken och den upphettade luften strömmade ut i rummet. Sedan rummet uppvärmts, avleddes gaser och fuktig luft genom luckor och skorsten. Torkningen kunde ske omedelbart efter skärningen och tog 2 - 4 dygn. Vanligen avtröskades säden därefter i ett med rian förenat

loggolv. Genom röken erhöll säden rätt stark lukt, vilket gjorde den mindre lämplig som brödsäd samtidigt som halmen blev mindre begärlig som foder. Rietorkat utsäde hade däremot gott anseende. Den stora bränsleåtgången har i senare tid gjort metoden oanvändbar".

Tilläggas bör att en ria även kunde uppföras utan ugn och utan väggar men med tak och kallades då för väderria, eftersom torkningen skedde enbart med hjälp av friska vindar, som drog genom varven av kärvar.

Rian i Lisjö är tjugoen meter lång och elva meter bred. Den delas på mitten av en timrad innervägg, vari den tegelmurade skorstensstocken utgör en del. Två torkrum kunde således användas oberoende av varandra.

Golvet är helt tegelmurat och under vart och ett av torkrummen finns en ugn, som uppförts av tegel; tegelbruket låg ju alldeles intill. Invändigt är ugnen fodrad med tjock järnplåt och försedd med järnlucka. Runtom har luften tillträde och steg uppvärmd genom springor i golvteglet. Röken från ugnarna fördes upp i rian genom rökgångar av järn, mynnande i golvhöjd. Ugnarna nås utvändigt från södra sidan men även från rians insida via en tegeltrapp, som dock stängdes med en järndörr

Rian i Lisjö 1995. Den undre bilden visar en interiör från västra ingången. Där syns tegelgolvet och det nedre lagret med ribbor, det s k spaltgolvet. Teckning: Leif Blomkvist.

när rian eldats på. Ugnsdjupet tillåter alnslång ved som bränsle.

Ovan tegelgolvet finns tre våningar eller rättare sagt lavar med spaltgolv, gjorda dels av sågade ribbor men mestadels av rundvirke, lagt med några centimeters mellanrum. Det är manshöjd mellan lavarna. Längst upp finns ett innertak med vankant, lagda omlott och med riklig sågpånsfyllning ovanpå för att inestänga värmen. I enahanda syfte är det väldrevat med mossor mellan stockarna i alla väggar.

I skorstenen finns en öppning nedtill från vartdera av torkrummen försedd med skjutbart spjäll. I ytterväggarna finns många öppningsbara luckor för luftning av rian efter avslutad användning, de nedre försedda med järngaller! Varje gavel har dubbeldörrar.

När rian i Lisjö senast användes för torkning har ej kunnat utrönas. Näppeligen har det skett under detta sekel, men vem vet? På andra tvärbjälken innanför västra dörren står med blyerts skrivet året 1852 som bör kunna vara byggnadsåret. Eric Adolf Zethelius hade några år tidigare köpt Sura bruk och förvärvade Lisjöegendomen år 1851; den hade dessförinnan varit fideikommiss. Som nydanare kan han mycket väl önskat förse egendomen med den torkanordning för stråsäd, vilken på den tiden tillhörde mången storgård. Sålunda har rior funnits vid exempelvis Slagårda och Frövi i Skultuna och en finns fortfarande vid Lindö i Kärrbo. Redan Gustav Vasa

påbjöd byggande av rior och 1901 års lagbok stadgas fortfarande i Byggningsbalken: "Badstufva eller mälthus skall ock byggas, så ock ria, der skog är (!), och afsides sättas". (Ja, i Lisjö var både ria, tegelugn och kalkugn avsides belägna; man lekte inte med elden!)

Vidbyggd på rians sydsida finns en magasinsbyggnad med två våningsplan, vållagda plankgolv och järngaller för alla gluggar. En liten lastkaj av trä har tidigare funnits vid ingången. Möjligen har byggnaden ursprungligen också tjänat som tröskloge; någon detalj kan tyda på det.

I Finland heter ria "riihi" och ordet liksom byggnadstypen anses ha kommit österifrån. Litauiskans "rikė" betyder gårdsgårdsstör och fornгутniskans "rie" betecknar den stång som täckte takkanten nedtill på halmtak. Ordet ria skulle sålunda kunna avse det rundvirke, varå sädeskärvarna läggs i rian.

Rians ugnar, golv, väggar och lavar är i mycket gott skick, men taket är dessvärre trasigt och regnvattnet läcker in. Görs inget däråt med det snaraste kommer förfallet att accelerera. Det vore synd på en i vårt land numera sällsynt byggnadstyp.

Rian i Lisjö är ett självklart studieobjekt för alla med intresse för svenska timmerbyggnader, för jordbrukets ekonomibyggnader och för svensk odling över huvud taget.

Skolklasser hembygdsföreningar och lantbrukare har i Lisjö gård ett exkursionsmål, som ej torde lämna någon oberörd.

Fynd av vårtskräling 1994 i Surahämmars kommun

Lars Bsenko

Vårtskrälingen (*Flammulaster limulatoidea*) är en liten skivling som växer på mörkna stubbar och ved av lövträd. Den har speciellt uppmärksamats av oss (LB och TS) därför att den tycks föredra biotoper som indikerar höga skyddsvärden. Den anges som sällsynt eller mindre allmän i Sverige. Säsongen 1994 tycks ha varit ett mycket gott år för den då vi har noterat den på 19 lokaler i kommunen. Utbredning se prickkarta.

Huvuddelen av fynden är gjorda i äldre blandskogar med inslag av grova aspar. Vårtskrälingen tycks föredra äldre grova lågor av asp, endast ett fynd (Norrsjölunden) är på en grov björklåga.

Vårtskrälingen har fått sitt namn av de bruna små uppåtriktade fjällen på hatten som ger svampen ett karaktäristiskt utseende. Skivorna är gula som unga och foten är rödbrunt färgad med en något gulare fottopp.

Vårtskräling. Ill. Lars Bsenko

Fyndlokaler;

940820 Kohagen	4E 3D
940820 Gottrickkärr	7D 1C
940821 Björnsbolunden	3F 3B
940823 Norrsjölunden	4C 0E
940827 Väster Djupmossen	4D 2B
940827 Lindkullen, Vålbo	5C 0E
940828 Annehillsskogen	5E 1E
940829 Mötet, Gläpen	4D 3C
940830 Muggbo hassellund	7D 3A
940830 Grindstugan	7D 0C
940831 Furnäs	3C 3E
940831 Kanalhagen, Ramnäs	5E 3A
940831 Ulvsbomuren	6C 1D
940906 Ulvsbomuren	6C 1E
940907 Dödhagen	3D 4A
940918 Trugsbo	4D 4E
940924 Olgotsberget	4D 2B
941002 Båtplatsen n Gnien	5E 1C
941007 Aspholmen, Gläpen	4D 1D

Vårtskrälingens utbredning i Surahämmars kommun 1994.

Mossor på min tomt

Ingvar Granqvist

Jag bor på Strandvägen 2 i Virsbo. Det är sista tomten mot norr utefter Ämningen, så jag bor faktiskt ute i naturen. Inte bara att det fantastiska fågelsträcket vår och höst passerar rakt över med allt vad det innebär, utan närheten till sjön gör att jag bor i strandskog med både fukt och god jordmån för allehanda växter.

Strandskogen består av björkar, tallar, någon smågran, enar, alar, rönnar, druvfläder, brakved, "ekbuskar", sälg och gråvide. Inte illa! Dessutom förekommer stora stenblock inkapslade i en blandning av brun- och blålera. Murkna stubbar och minnet av en bäckrännil från ett "fortida" kärr intill Skogsvägen ej att förglömma.

Området, jag skriver om, upptar endast ca 2 000 kvadratmeter, men jag har tyvärr aldrig kommit mig för att noggrant eller systematiskt inventera det. Men det hindrar kanske inte att jag kan skriva något om de 52 mossarter, jag i alla fall funnit.

Endast tre levermossarter ännu: lundlumtermossa (*Barbilophozia barbata*), skogssäckmossa (*Calypogeia integristipula*) och stor fransmossa (*Ptilidium ciliare*).

Stor fransmossa växer i stort sett på alla slags underlag, dock kanske

MER NATUR
DÄR VI BOR

främst sten, medan skogssäckmossa vill ha fuktig mark med lite konkurrens, och lundlumtermossan på stenlutor.

De 49 bladmossarterna finns lite varstans. På de stora flyttblocken trivs sotmossa (*Andreaea rupestris*), strumaklipptuss (*Cynodontium strumiferum*), kvastmossa (*Dicranum scoparium*), kakmossa (*Hedwigia ciliata*), trådfläta (*Hypnum andoi*), cypressfläta (*Hypnum cupressiforme*), skärbladsmossa (*Paraleuco bryum*), sidenmossa (*Plagiothecium denticulatum*), skogsbjörnmossa (*Polytrichum formosum*), repmossa (*Pterygynandrum filiforme*) och nordraggmossa (*Racomitrium microcarpum*). Alla är vanliga.

Brun sköldmossa. Ill. I Granqvist

Eftersom det är fuktigt intill sjön, blir gränserna inte skarpa mellan mossor på lägre stenar, stubbar och marken. På stenar växer dock späd gräsmossa (*Brachythecium reflexum*), bäckgräsmossa (*Brachythecium plumosum*), bergkvastmossa (*Dicranum fuscenscens*), husmossa (*Hylocomium splendens*), plattfläta (*Hypnum jutlandicum*), skogspraktmossa (*Plagiomnium affine*) och väggmossa (*Pleurozium schreberi*).

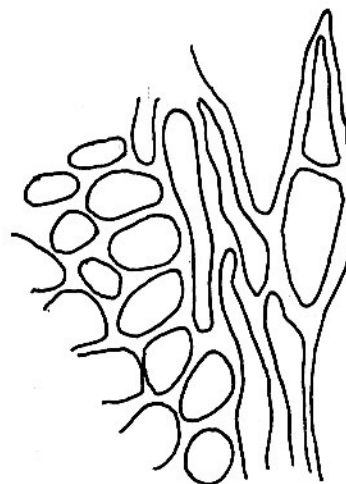
Stubbarna hyser späd krypmossa (*Amblystegium serpens*), skogsgräsmossa (*Brachythecium salebrosum*), sammetsgräsmossa (*Brachythecium velutinum*), stubbkvastmossa (*Dicranum montanum*),

skuggstjärnmossa (*Mnium hornum*), vanlig nickmossa (*Pholia nutans*), cirkelbladsmossa (*Sanionia uncinata*) och fyrtandmossa (*Tetraphis pellucida*).

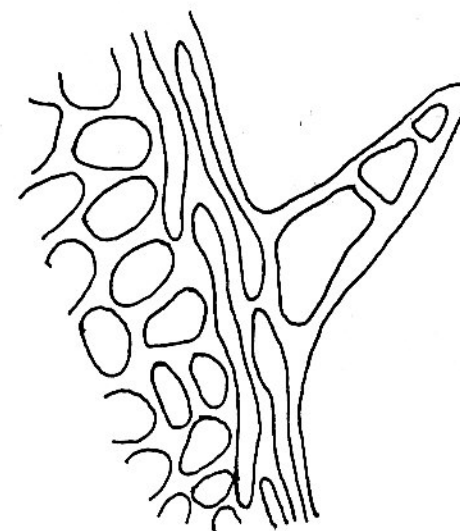
På marken förekommer på de fuktiga delarna och i strandkanten vågig sågmossa (*Atrichum undulatum*), kärrskedmossa (*Calliergon cordifolium*), spjutmossa (*Calliergonella cuspidata*), hårgräsmossa (*Cirriphyllum piliferum*), palmmossa (*Climacium dendroides*), bågpraktmossa (*Plagiomnium medium*), vågig sidenmossa (*Plagiothecium undulatum*), lundsprötmossa (*Eurhynchium hians* var. *distans*), stor björnmossa (*Polytrichum commune*), rosmossa

BLADKANTSTAND PÅ

BÅGPRAKTMOSSA

SKOGSPRAKTMOSSA

(*Rhodobryum rosum*), kranshakmossa (*Rhytidiadelphus triquetrus*), krattvitmossa (*Sphagnum centrale*), granvitmossa (*Sphagnum girgensohnii*) och sumpvitmossa (*Sphagnum palustre*).

Torrmarken täcks här och där av blek gräsmossa (*Brachythecium albicans*) och enbjörnsossa (*Polytrichum juniperinum*).

På några få bräspatser har jag funnit brännmossa (*Ceratodon purpureus*), brun sköldmossa (*Buxbaumia aphylla*) och spåmossa (*Funaria hygrometrica*).

I gräsmattan har jag gräshakmossa *Rhytidiadelphus squarrosus*) och hårgäsmossa (*Cirriphyllum piliferum*).

På cementplattor finns dessutom takskrummosa (*Tortula ruralis*) och murlansmossa (*Dibymodon vinealis*). Och på en stubbe i strandvattnet: stor fickmossa (*Fissidens adianthoides*).

Det blev en stor uppräkningslista. De flesta arterna är vanliga, men jag tänkte fästa uppmärksamheten på några intressantare.

Släktet *Brachythecium*, gräsmossor, är ganska stort och för nybörjaren svårt att i fält lära sig skilja de olika arterna tar lång tid.

Enligt uppgift lär bäckgräsmossan vara vanlig, och kanske den är det. Det gäller att ha ögonen med sig. Men den kanske är känslig för vissa

föroreningar och då blir den ju genast ovanligare.

Den bruna sköldmossan har ett ovanligt utseende. Växer den med ljuståliga filtavsarter med apothecier, kan den vara svår att upptäcka. Annars finner man den i sandvägsskärningar och vid brandställen.

Murlansmossa uppges vara sydlig och sällsynt. Men eftersom den trivs på murar och liknande, och "byggnadsmaterialet" till dessa fraktas långa vägar med dagens kommunikationer, tror jag inte förekomsten i Virsbo är unik.

Plattflåtan är en mer eller mindre oceanisk art eftersom den har västlig utbredning i Norden. Kanske östgränsen går i våra trakter? Jag har några få lokaler, och alla är intill Kolbäckån.

Vårig sidenmossa är också intressant. Dess utbredning är oceanisk, alltså längs Nordens västkust, men den finns även lokalt vid norra Östersjön och Finska vikens "mynning". I mellanområdet är den säkert sällsynt och kanske svår att upptäcka, då den inte blir lika "ypig" som vid havet. Havsluft är näringsrikare än sötvattensluft.

Bågpraktmossan har nordlig utbredning, men vi bor ju i Limes Norrlandicus, så fynden här är nog inte direkt sällsynta. Repmossan finns över hela landet,

men den tycks försvinna med vinden, när hyggena och den förorenade luften får fritt fram.

Nordraggmossan är som namnet säger; nordlig. Det intressanta med den är, att den är ganska vanlig här i Virsbotrakten, men jag har nästan inte alls funnit den ner mot Surahammar. Sumpvitmossan finns här på sin nordliga gräns, och man får mikroskoperera många krattvitmossor innan man dyker på en sumpvitmossa. Jag har försökt följa florumas makroskopiska beskrivningar, men dessa stämmer

vanligen dåligt. Här måste jag dock tillägga, att vitmossorna har ekologiskt ganska olika krav i olika delar av vårt land, och det yttre utseendet kan variera, varför mikroskopering är det enda riktigt säkra sättet att artbestämma de flesta av dem.

Att skriva och försöka fånga läsarens intresse för mossor är nog inte lätt men att studera dem på riktigt och försöka lära sig dem det är intressant. Och vi har många arter in på knutarna!

Litteratur:
Hallingsbäck/Holmåsén, Mossor, 1990.
Fältbiologerna, Mossflora, Fälthandbok över Sveriges vanligaste mossor, 1990.

TACK

Vi vill på detta sätt framföra ett tack till de vid årsmötet avgående styrelseledamöterna Leif och Magnus Ahlén för deras insatser i styrelsen och hälsar välkommen till de nya; Frank Nilsson kassör, Lars Persson ledamot och suppleanterna Margareta Holm och Kenneth Nielsen.

Alltid redo !

Det tycks suras duktiga scouter vara. Under ledning av Birgitta Olsson-Komujärvi har de hjälpt till med fina städ- och röjningsinsatser i naturreservatet Kohagen, till fromma för flora och fauna. Hedervärd insats!

Styrelsen